

Burgerschapsonderwijs

1e Openluchtschool

Inleiding:

De Stichting voor Openluchtscholen voor het Gezonde Kind omvat twee basisscholen in Amsterdam Zuid, namelijk de Eerste Openluchtschool voor het Gezonde Kind en de Tweede Openluchtschool voor het Gezonde Kind (“de Openluchtscholen”). De Openluchtscholen streven ernaar om naast het overdragen van kennis, ook waarden en vaardigheden te leren die hun leerlingen helpen opgroeien tot betrokken burgers die kunnen bijdragen aan een democratische samenleving.

De Openluchtscholen zijn gelegen in een groot randstedelijke omgeving, vlak bij het zakendistrict en het museumkwartier van de stad Amsterdam. Deze ligging biedt een kans voor een rijke leerlijn, waarbij vaste culturele en sociale activiteiten in lijn met het burgerschapsonderwijs geoptimaliseerd worden.

De populatie in de betreffende postcodegebieden bestaat uit relatief kapitaalkrachtige inwoners en ook uit minder kapitaalkrachtigen. Hierdoor kunnen behoorlijke verschillen optreden op sociaal en economisch vlak. De ouders en leerlingen van de Openluchtscholen kunnen qua profiel dus behoorlijk verschillen, waarbij een relatief groot deel sociaaleconomisch sterker lijkt en een deel in mindere mate. De achtergrond van de leerlingen is de afgelopen jaren steeds diverser geworden. Daarnaast is er sprake van meer internationale instroom en multiculturele families.

In een ideale samenleving lossen we problemen samen op, op een democratische en vreedzame manier, waarbij iedereen betrokken is en het eens is met de oplossingen. Ook vinden wij het van belang dat wij op een respectvolle wijze omgaan met de aarde, de bewoners en de natuur.

Inhoud:

Inleiding	p. 2
Missie en visie	p. 4
Wet- en regelgeving	p. 6
Populatie en omgeving	p. 7
Flexibiliteit en aanpassingsvermogen	p. 8
Aanbod	p. 9
Meetbaar onderwijs	p. 16
SLO-doelen en bouwstenen	p. 17

Missie:

Het is onze missie om onze leerlingen blijvende ervaringen en indrukken op te laten doen met burgerschap in bredere zin. Dat gebeurt niet alleen door kennisoverdracht maar ook door (leer)ervaringen die de kennis concreet maken. Voor de leerlingen van de Openluchtscholen is het van belang om kennis te maken met andere mensen buiten de vertrouwde omgeving en met diverse achtergronden, beroepen, sectoren en gebieden in aanraking te komen. Daarnaast is het belangrijk om te ervaren dat onze democratie pluriform is en dat de bevolking steeds diverser wordt, met een groeiende multiculturaliteit en verschillende belangen. Verder is het nodig om te ervaren hoe onze natuur en de aarde kunnen worden beschermd. Bovendien is het nodig te ervaren dat er veel onderling en respectvol overleg nodig is binnen ons democratische besluitvormingsproces en samenleving. Daarvoor is ook nodig dat onze leerlingen mondig durven te zijn en zich leren uiten om problemen kenbaar te maken en verbeteringen voor te kunnen stellen.

Visie:

Onze visie op burgerschap is gebaseerd op vier kernwaarden: gelijkwaardigheid, verdraagzaamheid, duurzaamheid en een democratische samenleving. Deze waarden vormen het fundament waarop we onze leerlingen willen inspireren en voorbereiden om actieve en bewuste deelnemers aan onze democratische samenleving te worden.

Gelijkwaardigheid

Gelijkwaardigheid is de hoeksteen van een rechtvaardige samenleving. De Openluchtscholen zijn toegewijd aan het bevorderen van een cultuur van inclusiviteit en respect, waarin elke leerling wordt gewaardeerd ongeacht hun achtergrond, geslacht, etniciteit of capaciteiten. We streven ernaar om een omgeving te creëren waarin iedereen zich gehoord en gezien voelt, en waar discriminatie en vooroordelen geen plaats hebben. Door middel van onderwijs en dialoog willen we begrip en empathie bevorderen, zodat onze leerlingen kunnen bijdragen aan een samenleving waar gelijkwaardigheid centraal staat.

Verdraagzaamheid

Verdraagzaamheid is essentieel voor het samenleven in een diverse wereld. Onze school wil onze leerlingen leren hoe ze respectvol kunnen omgaan met verschillende opvattingen, overtuigingen en culturen. We moedigen open en eerlijke gesprekken aan en leren onze leerlingen dat het oké is om het niet eens te zijn, zolang er respect en begrip is voor elkaars standpunten. Door middel van activiteiten en educatie willen we

de vaardigheden ontwikkelen die nodig zijn om conflicten op vreedzame wijze op te lossen en bruggen te slaan tussen verschillende gemeenschappen.

Duurzaamheid

Duurzaamheid is een cruciale waarde in de wereld van vandaag en morgen. Onze school zet zich in om onze leerlingen bewust te maken van het belang van duurzaamheid voor de toekomst van onze aarde. We willen hen inspireren om verantwoordelijke rentmeesters van de aarde te worden, met respect voor het milieu en de natuurlijke hulpbronnen. Dit betekent dat we niet alleen praten over duurzaamheid, maar het ook in de praktijk brengen door middel van educatieve programma's, recyclinginitiatieven en betrokkenheid bij lokale milieuprojecten.

De Democratische samenleving

Een essentieel onderdeel van ons burgerschapsonderwijs is overdracht van kennis over het nut en de noodzaak van een democratische samenleving. Deze inrichting van de samenleving borgt dat op vreedzame en respectvolle wijze belangen kunnen worden behartigd en tegenstellingen kunnen worden overbrugd.

Wet- en regelgeving:

Om goed en harmonieus samen te leven, is het belangrijk dat we als burgers de regels van onze samenleving begrijpen en respecteren. Niet alle leerlingen leren deze regels automatisch thuis. Daarom is het een belangrijke taak voor scholen om hierbij te helpen. Sinds 1 augustus 2021 is de Wet ter verduidelijking van de burgerschapsopdracht voor het Primair Onderwijs van kracht geworden.

De kern van deze opdracht is dat scholen actief burgerschap en sociale cohesie moeten bevorderen. Dit betekent dat ze zich moeten richten op het bijbrengen van respect voor en kennis van de basiswaarden van onze democratische samenleving, zoals vastgelegd in de Grondwet, en de universele fundamentele rechten en vrijheden van de mens. Op school moeten we handelen volgens deze kernwaarden. Daarnaast moeten scholen zich inzetten voor de ontwikkeling van sociale en maatschappelijke vaardigheden die leerlingen in staat stellen om actief deel te nemen aan onze Nederlandse samenleving. Het is ook essentieel om begrip en respect bij te brengen voor verschillen in religie, levensbeschouwing, politieke overtuiging, afkomst, geslacht, handicap of seksuele voorkeur, en het principe dat gelijke gevallen gelijk behandeld worden.

Het schoolbestuur moet ervoor zorgen dat de schoolcultuur in lijn is met deze waarden, en een omgeving creëren waarin leerlingen worden aangemoedigd om actief te oefenen met deze waarden in de praktijk. Daarnaast moet de school ervoor zorgen dat leerlingen en personeel zich veilig en geaccepteerd voelen, ongeacht hun achtergrond.

De wet- en regelgeving over burgerschap op basisscholen (2021) geeft scholen de ruimte om zelf invulling te geven aan burgerschapsonderwijs, rekening houdend met de vrijheid van onderwijs. Er is echter wel een gemeenschappelijke kern die voor alle scholen geldt, waar het onderwijs zich in ieder geval op moet richten. Het gaat hierbij om kennis van de democratie en de rechtsstaat, evenals respect en inzicht in de achterliggende basiswaarden. Deze waarden vormen het fundament van onze samenleving en zorgen ervoor dat mensen ondanks hun verschillen vreedzaam kunnen samenleven. Het ontwikkelen van sociale en maatschappelijke vaardigheden is ook van groot belang. Dit betekent dat leerlingen leren samen te werken, respectvol met elkaar om te gaan, hun eigen identiteit te ontwikkelen, hun mening te vormen en die van anderen te respecteren.

Burgerschap moet niet alleen worden onderwezen in het formele curriculum, maar ook worden ervaren in de praktijk. Scholen hebben hierbij de vrijheid om dit op hun eigen manier vorm te geven, maar er zijn wel enkele belangrijke principes die altijd moeten worden nageleefd, zoals autonomie, vrijheid van meningsuiting, gelijkheid, verdraagzaamheid, begrip, verantwoordelijkheidsbesef, en het afwijzen van intolerantie en

discriminatie. Dit zijn de minimale criteria waaraan een school moet voldoen bij het bevorderen van respect en kennis van de basiswaarden vrijheid, gelijkheid en solidariteit. Scholen kunnen daarnaast ook andere waarden uitdragen die zij belangrijk vinden.

Populatie en omgeving:

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) berekent de schoolweging van een school op basis van de volgende kenmerken:

- Het opleidingsniveau van de ouders;
- Het gemiddeld opleidingsniveau van alle moeders op school;
- Het land van herkomst van de ouders;
- De verblijfsduur van de moeder in Nederland;
- Of ouders in de schuldsanering zitten.

Bij de beoordeling van de leerresultaten gaan we uit van de schoolweging die hoort bij de drie voorgaande schooljaren. Dat betekent dat de schoolweging van schooljaren 2020-2021, 2021-2022 en 2022-2023 gebruikt wordt wanneer de inspectie de doorstroom- en eindtoetsresultaten van 2022, 2023, 2024 beoordeelt. Onze schoolweging is 20.0 en dat betekent dat onze ouderpopulatie bovengemiddeld is opgeleid. Er is geen lagere weging dan 20.0 en dat is zeldzaam. In Nederland waren er in 2024 negenenveertig scholen met deze weging.

Deze wijk staat bekend om zijn welgestelde en homogene populatie. Daarom is het belangrijk dat onze leerlingen worden blootgesteld aan en leren omgaan met diversiteit. Dit omvat niet alleen culturele diversiteit, maar ook sociaal-economische verschillen en verschillen in achtergrond. Het benadrukken van respect, begrip en inclusiviteit helpt bij het creëren van een gevoel van verbondenheid in de stedelijke context van Amsterdam. Aangezien onze leerlingen mogelijk minder directe blootstelling hebben aan maatschappelijke problemen zoals armoede of ongelijkheid, is het des te belangrijker om hen bewust te maken van deze kwesties. Burgerschapsonderwijs moet zich richten op het begrip van sociale rechtvaardigheid, empathie voor anderen en het besef van het privilege dat zij genieten. Door hier op een eerlijke manier aandacht aan te geven, zonder een gevoel van schaamte, kunnen wij het maatschappelijk bewustzijn van onze leerlingen verrijken.

Wij willen onze leerlingen aanmoedigen om actief bij te dragen aan de samenleving, bijvoorbeeld door vrijwilligerswerk te doen, deel te nemen aan gemeenschapsprojecten of betrokken te zijn bij duurzame initiatieven. Het is belangrijk om hen aan te moedigen om hun uitgangspositie te gebruiken ten behoeve van anderen en om zich bewust te zijn van de impact die zij kunnen hebben.

Burgerschapsonderwijs moet onze leerlingen aanmoedigen om kritisch na te denken over maatschappelijke kwesties en om zich actief in te zetten voor positieve verandering. Dit kan het aanmoedigen van debat en discussie omvatten, het aanmoedigen van betrokkenheid bij democratische processen zoals verkiezingen en het aanmoedigen van leiderschap en initiatief.

Door deze aspecten te integreren in het curriculum van de basisschool, kunnen onze leerlingen worden voorbereid om niet alleen succesvolle individuen te zijn, maar ook betrokken en verantwoordelijke burgers die bijdragen aan een rechtvaardige en inclusieve samenleving.

Daarnaast vinden wij het van groot belang om onze ouderpopulatie mee te nemen in ons burgerschapsonderwijs. Doordat wij een vrij homogene populatie hebben zijn de uitzonderingen hierop in grote minderheid en dat kan onzekerheden teweegbrengen. Zo zijn wij in februari 2024 gestart met een cursus voor ouders die de Nederlandse taal nog niet goed beheersen. Niet alleen ouders, maar ook een TSO-kracht en de moeder van één van onze medewerkers sluiten hierbij aan. Zij komen tien keer een anderhalf uur naar onze school om samen meer te leren over het Nederlandse onderwijssysteem, onze school en ontwikkelen handvatten om zich beter verstaanbaar te kunnen maken in het Nederlands. Dit draagt bij aan een inclusief karakter.

Flexibiliteit en aanpassingsvermogen:

Op de Eerste Openluchtschool werken wij met expertgroepen. Het doel van het werken met expertgroepen binnen teams van leerkrachten is om de professionele ontwikkeling te bevorderen en de onderwijskwaliteit te verbeteren. Door leerkrachten samen te brengen in expertgroepen, kunnen ze kennis en expertise delen over specifieke onderwerpen of onderwijsstrategieën. Dit kan variëren van vakinhoudelijke kennis tot didactische benaderingen en strategieën voor klasmanagement. Expertgroepen bieden een gestructureerde manier om continu leren en professionele ontwikkeling te bevorderen. Leerkrachten kunnen samen onderzoek doen, workshops volgen, ervaringen delen en reflecteren op hun praktijk, wat bijdraagt aan hun groei als professionals. Daarnaast stimuleren we hiermee de samenwerking en collegiale ondersteuning tussen leerkrachten. Door regelmatig samen te komen, kunnen ze ideeën uitwisselen, elkaar feedback geven, successen delen en uitdagingen bespreken, wat een gevoel van gemeenschap en gedeelde verantwoordelijkheid bevordert.

Zo zorgt de expertgroep burgerschap en duurzaamheid ervoor dat onze leerkrachten van de Eerste Openluchtschool bedreven zijn in het bieden van burgerschapsonderwijs. Ze schuwen actualiteiten en gevoelige onderwerpen niet, en het team omarmt de visie op burgerschapsonderwijs, die zij dagelijks uitdragen voor, tijdens en na de lessen, zowel in interactie met de leerlingen als onderling. Het team ontwikkelt een steeds scherpere 'antenne' voor kwesties die relevant zijn binnen het kader van burgerschapsonderwijs. Bij gebeurtenissen in

de actualiteit wordt in de klas ruimte gemaakt om deze te bespreken, zoals ontwikkelingen in het nieuws of op sociale media. De expertgroep zorgt ervoor dat het team dezelfde koers blijft houden en faciliteert verdiepende trainingen tijdens studiedagen die bijdragen aan de kwaliteit van dit beleidsstuk. Daarnaast zorgt de expertgroep ervoor dat ontwikkelingen en actualiteiten omtrent burgerschapsonderwijs worden gedeeld met het team, zodat we kunnen inspelen op veranderende behoeften, maatschappelijke ontwikkelingen en lokale contexten, om relevant en effectief te blijven in verschillende onderwijsomgevingen. Daarom blijven we onze leerlijn burgerschap door ontwikkelen en verrijken. Dit document is de basis daarvan.

Aanbod:

De Smaak Te Pakken

De doorlopende leerlijn 'Heb jij de Smaak te Pakken?' is een pedagogisch en schoolbreed avontuur waarin voedsel de rode draad is om het thema Wereldburgerschap handen en voeten te geven. Het verbindt vele aspecten van wereldoriëntatie. Uit de geschiedenis van voedsel selecteert De Smaak te Pakken verhalen rondom universele basisingrediënten (zoals appel, zout, ei, drinkwater, tarwe, zonnebloemzaad, sojaboon, cacao, rietsuiker, maïs en tomaat) die raken aan wereldoriëntatie onderwerpen van de basisschool: natuur, handel, geschiedenis, politiek, klimaat, slavernij verleden, wereldburgerschap en voeding. De leerlijn is zo op maat gemaakt dat deze helemaal aansluit bij behoeftes en mogelijkheden van de school, de leerkrachten en vooral, de leerlingen.

Voedsel educatie en/of wereldburgerschap? Waarom wereldburgerschap benaderen vanuit voedsel? Geert Mak: 'Wat is een samenleving? Die vraag zou in het onderwijs centraal moeten staan. Wereldburgerschap raakt aan vele aspecten van voedsel: de sociale cohesie die voedsel brengt, de macht van de consument, de arbeidsomstandigheden van de dagloners, de inzichten uit de voedsel geschiedenis, internationale handel en de link met landschap en klimaat. Met voedsel kun je terugreizen naar pijnlijke tijden uit de geschiedenis en tevens kan voedselbewustzijn een concrete stap zijn naar een leefbare wereld.

Wereldburgerschap gaat over het gelijkheidsbeginsel, het afwijzen van discriminatie en onverdraagzaamheid. Toch betalen, buiten ons gezichtsveld, al honderden jaren mensen in overzeese gebieden een hoge prijs voor de welvaart van een groep Europese landen; menselijke uitbuiting en slavernij. Deze geschiedenis leeft voort in actuele problemen zoals ongelijkheid, discriminatie en racisme in de wereld. Ook is bekend dat een ongezonde leefomgeving in achterstandswijken bijdraagt aan het probleem van zwaarlijvigheid.

Voedsel is tegelijkertijd een perfect universeel thema in een multiculturele samenleving dat niemand uitsluit en een praktisch startpunt om gedragsverandering concreet te maken. Voedsel is deel van de oplossing van voedselvraagstukken die zowel met natuur als cultuur te maken hebben: meer plantaardig eten, verminderen van belastend voedsel, vieren dat je ook kunt genieten van simpel voedsel, meer 'fairtrade', biodiversiteit stimuleren, minder voedsel verspillen, meer zelf- én samen koken met verse ingrediënten.

De leerlijn heeft een opbouw die past bij het niveau van de leerling. In de onderbouw staan de basis, de grond en de zaden centraal. Van daaruit ontdekken leerlingen welke groenten en welk fruit hen bekend of onbekend zijn. Hier speelt ook een gezondheidsreden mee omdat slechts een paar procent van de kinderen in Nederland genoeg groenten en fruit eet. In groep 3 verdiepen leerlingen zich in de leefwereld van

de wereldzeeën en leren dat te veel zout eten ongezond is. In groep 4 t/m 8 is er aandacht voor de verschillende werelddelen en volken. Er staat dan in elke groep een werelddeel centraal, maar altijd is er aandacht voor de link met Nederland. In de groepen 6 t/m 8 is er aandacht voor thema's die meer bewustzijn vragen zoals slavernij, fair trade, productie en marketing. De selectie voor de werelddelen en landen is ontstaan vanuit ingrediënten (tarwe, mungbonen, soja, kruidnagel, cacaoboan, maïs en tomaat) en daarbij horende massaproducten uit de supermarkt. Denk bijvoorbeeld aan brood, instant noedelsoep, sojasaus, speculaaskoekjes, frisdrank, ketchup, chocopasta en tortillachips. De gewassen en specerijen zijn vaak iconen van bepaalde identiteiten en ze zijn terug te leiden tot interessante verhalen uit culturen van lang geleden.

Wij hebben een duidelijk doel van wat onze leerlingen weten, moeten kunnen en uitdragen als zij onze school verlaten. Deze doorlopende leerlijn draagt daar een groot steentje aan bij. Hieronder staat beschreven waar wij naar toe werken met deze leerlijn:

- Ze kunnen verschillen aangeven in tijden, maar ook tussen verschillende culturen, gebieden of regio's.
- Ze zijn in staat tot multiperspectivisch denken: het herkennen van verschillende perspectieven van personen uit het verleden en heden, het onder woorden kunnen brengen en contextualiseren van wat zij hebben ervaren en hebben verbeeld over het gegeven uit het verleden.
- Zij kunnen de gevoelens van de ander uit een eerdere tijd koppelen aan hun eigen gevoelens en belevenissen, maar nog steeds vanuit hun eigen referentiekader.
- Onze leerlingen begrijpen dat je cultureel erfgoed meedraagt in je eigen leven en dat het een deel is van je identiteit is.
- Ze snappen dat dat zij vanuit zichzelf kijken en dat het voor een persoon uit een andere tijd of uit een andere cultuur "ander s" zal zijn.
- Ze beseffen dat er een verschil is tussen eigen waarneming en feiten. Vanuit dit inleven kunnen onze leerlingen tot nieuwe oplossingen komen of ideeën bedenken voor bijvoorbeeld het bewaren van objecten, gebouwen, landschap, rituelen en gebruiken.
- Onze leerlingen zijn in staat het cultureel erfgoed te waarderen en een mening daarover te onderbouwen.
- Ze krijgen steeds meer oog voor de samenhang tussen thema's vanuit "oriëntatie op jezelf en de wereld" en het cultureel erfgoed in eigen omgeving, in de regio en het werelderfgoed.
- Onze leerlingen zijn in staat zelf om archiefmateriaal te werken in een onderzoek door deze kritisch te onderzoeken en te interpreteren.
- Door te reflecteren op het verleden krijgen ze inzicht in continuïteit en veranderlijkheid. Ze zijn in staat in beperkte mate historisch te redeneren.

De doorlopende leerlijn van 'De Smaak Te Pakken' wordt afgesloten met een grootste foodmarket. De leerlingen presenteren aan de ouders en buurtbewoners wat zij hebben geleerd van de lessen en onderzoeken die zijn gedaan in de klas. Dat doen de leerlingen in de marktkraam van hun eigen klas. Elke groep heeft een (of meerdere) gerecht of product gemaakt die zij kunnen meegeven aan hun ouders. Dit gerecht/product is te herleiden naar opgedane kennis. Daarnaast is er op de foodmarket een plek waar ouders hun achtergrond kunnen presenteren. Welk voedsel representeert hun achtergrond? Daarmee kunnen wij de diversiteit van onze school tentoonstellen, wij zijn meer dan een witte school. Ook is er op de foodmarket ruimte om iets terug te doen. De voedselbank krijgt een kraam met lege bakken waarin we voedsel kunnen doneren aan mensen in Amsterdam die dat nodig hebben.

Code D

Sinds schooljaar '23-'24 werken wij met de nieuwe methode Code D. Deze leerlijn wereldoriëntatie is veelzijdig. Zo komen alle onderdelen uit de Canon aan bod, werken we elk thema met een rijke leestekst om begrijpend lezen te verstevigen en heeft de methode een geïntegreerde leerlijn voor burgerschapsonderwijs. Alleen al met Code D werken wij gericht aan burgerschapsvorming en voldoe we aan de burgerschapsdoelen. **Burgerschapsvorming** is het vormen van leerlingen die actief meedoen aan de samenleving en een positieve bijdrage leveren aan de samenleving. Dat zie je expliciet terug in de kerndoelen 34 t/m 39 en daarnaast zijn de kerndoelen 47 en 53 gerelateerd aan burgerschap. Het gaat daarbij zowel om sociale als maatschappelijke competenties.

Veel thema's binnen Code D gaan over burgerschap, zoals: Nederland in de 17e eeuw, wel/niet geloven, Democratisch Nederland, Internationale Samenwerking, enz. Daarnaast is er bij ieder thema nog een expliciete **burgerschapsles**. In deze les leggen de leerlingen een link vanuit de lesstof naar de huidige samenleving en hun eigen wereld. Ze discussiëren of filosoferen samen over het onderwerp: hoe kun je de opgedane kennis uit de eerdere lessen gebruiken om met elkaar na te denken over een betekenisvolle oplossing? Door naar elkaar te luisteren leren ze veel. Ook – of juist – als de meningen verschillen.

Op dit moment werken de groepen 5 t/m 8 met Code D. Vanaf schooljaar '25-'26 gaan de groepen drie en vier ook meedoen. De burgerschapslessen voor deze leerjaren worden op dat moment toegevoegd aan dit beleidsstuk. De uitwerking van deze lessen staat in dit document per leerjaar weergegeven.

Staal – taal

De kerndoelen NL3, NL6, 7 en NL8 horen bij het leergebied Nederlands. Het gaat om doelen en vaardigheden die een belangrijke voorwaarde zijn om deel te kunnen nemen aan een democratische en pluriforme samenleving. Denk aan het deelnemen aan discussies, het leren beargumenteren, het vergelijken van diverse perspectieven en meningen. In onze methode Staal bieden wij taalonderwijs dat hieraan voldoet. Binnen elk thema komen er spreek- en luisterlessen aan bod die een stevige basis bieden omtrent het behalen van deze kerndoelen. We versterken het aanbod met Close Reading, de burgerschapslessen van Code D en de samenwerking met Discussiëren Kun Je Leren.

Schoolbocks

De (digitale en technische) ontwikkelingen in de maatschappij gaan razendsnel. Als school willen wij hierop inspelen en leerlingen succesvol laten deelnemen aan de maatschappij van nu en de toekomst. Met Schoolblocks zorgen we ervoor dat ons lesmateriaal actueel is en leerlingen vaardigheden ontwikkelen die ze direct kunnen toepassen. Leerlingen leren over de invloed van technologische ontwikkelingen op henzelf en hun leefomgeving. Ze leren ethische kwesties te herkennen en gaan in gesprek over verschillende perspectieven, die ze zelf kunnen innemen. Hiermee voldoen wij aan ons technisch burgerschapsonderwijs. Jaarlijks evalueren wij de lessen met de leerkrachten en de oprichter van schoolblock. Zo houden we de leerlijn actueel en zorgen we ervoor dat onze leerlingen het aanbod krijgen dat zij verdienen. Zo hebben we ervoor gekozen om per schooljaar 2023/2024 lessen over artificial intelligence toe te voegen aan het aanbod.

Drama

Op de 1e Openluchtschool hebben wij één keer in de week een drama docent die lesgeeft aan onze leerlingen. Wij proberen dit vak te verweven met andere vakken op onze school. Het aanbod van de dramalessen wordt bijvoorbeeld aangepast tijdens de themaweken van "De Smaak Te Pakken". Het vak drama draagt op verschillende manieren bij aan burgerschapsonderwijs op de basisschool:

- **Empathie ontwikkelen:** Drama biedt leerlingen de mogelijkheid om zich in te leven in verschillende personages en situaties. Door het spelen van rollen leren ze zich te verplaatsen in de gedachten en gevoelens van anderen, wat essentieel is voor het begrip van diversiteit en het ontwikkelen van empathie.
- **Samenwerking en communicatie:** Drama moedigt samenwerking aan, omdat leerlingen vaak moeten samenwerken bij het improviseren van scènes of het voorbereiden van toneelstukken. Door samen te werken leren ze effectief te communiceren, conflicten op te lossen en compromissen te sluiten, wat belangrijke vaardigheden zijn in een diverse samenleving.

- **Zelfexpressie:** In drama krijgen leerlingen de ruimte om zichzelf uit te drukken en hun eigen ideeën, gevoelens en ervaringen te delen. Dit stimuleert zelfbewustzijn en zelfvertrouwen, waardoor ze beter in staat zijn om hun stem te laten horen en op te komen voor zichzelf en anderen in de samenleving.
- **Kritisch denken:** Bij het creëren en uitvoeren van drama worden leerlingen aangemoedigd om creatief te denken en alternatieve perspectieven te verkennen. Ze worden gestimuleerd om na te denken over sociale kwesties, culturele verschillen en ethische dilemma's, wat bijdraagt aan hun vermogen om kritisch te denken en een actieve rol te spelen in de samenleving.
- **Burgerschapsvaardigheden:** Door middel van drama kunnen leerlingen kennismaken met waarden zoals respect, tolerantie, rechtvaardigheid en verantwoordelijkheid. Ze leren over democratische principes, zoals het respecteren van verschillende opvattingen en het nemen van verantwoordelijkheid voor hun eigen gedrag, wat essentieel is voor actief burgerschap.

Al met al draagt het vak drama dus op een holistische manier bij aan het burgerschapsonderwijs op de basisschool door sociale, emotionele, cognitieve en creatieve vaardigheden te ontwikkelen die nodig zijn voor actieve deelname aan een democratische samenleving.

Verkeerslessen

De leerlingen van groep 7 en 8 krijgen verkeerslessen. Verkeerslessen, een theorie-examen en een praktijkexamen, zoals onderdeel van de leerlijn van Verkeersplein Amsterdam, dragen bij aan burgerschapsonderwijs door leerlingen te leren over veiligheid, verantwoordelijkheid en respect in het verkeer. Door kritisch na te denken over verkeerssituaties ontwikkelen ze belangrijke sociale vaardigheden en bewustzijn van maatschappelijke kwesties. Het behalen van een rijbewijs symboliseert zelfstandigheid en zelfredzaamheid, essentiële aspecten voor actief burgerschap.

Pedagogisch beleid

Een groot onderdeel van burgerschapsonderwijs is om de sociale, emotionele en ethische ontwikkeling van onze leerlingen te bevorderen. Dit streven is voor een deel verankerd in ons pedagogisch beleid, waarbij we diverse programma's en initiatieven integreren die gericht zijn op het cultiveren van burgerschapsvaardigheden en het bevorderen van een inclusieve en respectvolle schoolcultuur. Ons pedagogische beleid wordt op dit moment onder kritisch bekeken door expertgroep gedrag. Zij streven naar een geactualiseerd beleid waarin leerkrachtgedrag, verwachtingen naar leerlingen en ons aanbod evidence based/informed staat beschreven.

Een aspect van ons huidige pedagogisch beleid is de implementatie van de 'gouden, zilveren en bronzen weken'. Deze perioden bieden een gestructureerd kader waarbinnen we actief werken aan de sociaal-emotionele ontwikkeling van onze leerlingen. Tijdens deze weken ligt de nadruk op thema's als empathie, samenwerking, respect en verantwoordelijkheid, die essentieel zijn voor actief burgerschap.

Daarnaast omarmen we jaarlijks terugkerende evenementen en campagnes die een prominente rol spelen in ons pedagogisch beleid en bijdragen aan burgerschapsonderwijs. Zo integreren we bijvoorbeeld 'Lentekriebels' in ons curriculum, waarbij we aandacht besteden aan relationele en seksuele vorming in een veilige en respectvolle omgeving. 'Paarse Vrijdag' is een ander voorbeeld, waarbij we onze steun betuigen aan de LGBTQ+-gemeenschap en het belang van diversiteit en inclusie benadrukken.

Bovendien organiseren we jaarlijks de 'Week tegen Pesten', waarbij we actief werken aan het creëren van een veilige en respectvolle leeromgeving waarin pesten niet getolereerd wordt. Deze week biedt gelegenheid voor reflectie, bewustwording en concrete acties om pestgedrag te voorkomen en te bestrijden.

Door deze initiatieven te integreren in ons pedagogisch beleid, streven we ernaar om onze leerlingen niet alleen academisch voor te bereiden, maar ook te ondersteunen in hun ontwikkeling tot empathische, verantwoordelijke en actief participerende burgers in een diverse samenleving. We geloven dat het cultiveren van burgerschapsvaardigheden van essentieel belang is voor het creëren van een inclusieve en respectvolle schoolcultuur waarin elke leerling zich gekend, gewaardeerd en veilig voelt.

Kinderraad

De kinderraad biedt leerlingen een waardevolle kans om actief deel te nemen aan de schoolgemeenschap, waarbij ze belangrijke vaardigheden en attitudes ontwikkelen die essentieel zijn voor hun rol als actieve en verantwoordelijke burgers in de samenleving. Onze leerlingen krijgen de kans om actief deel te nemen aan besluitvormingsprocessen op school. Door verkiezingen en het vertegenwoordigen van hun klasgenoten, ervaren leerlingen de basisprincipes van democratie en participatie. Als leden van de kinderraad dragen leerlingen verantwoordelijkheid voor het bespreken en oplossen van problemen die invloed hebben op henzelf en hun medeleerlingen. Dit helpt hen leiderschapsvaardigheden te ontwikkelen en zich bewust te worden van hun rol als actieve en verantwoordelijke burgers. In de kinderraad leren leerlingen samen te werken met leeftijdsgenoten en verschillende standpunten te respecteren. Ze oefenen vaardigheden zoals luisteren, onderhandelen en compromissen sluiten, wat essentieel is voor effectieve communicatie en samenwerking in een democratische samenleving. Door te luisteren naar de behoeften en zorgen van hun klasgenoten en deze te vertegenwoordigen in de kinderraad, ontwikkelen leerlingen empathie en sociale bewustwording. Ze leren rekening te houden met verschillende perspectieven en belangen, wat bijdraagt aan het begrip en respect voor diversiteit binnen de schoolgemeenschap. De kinderraad kan een belangrijke rol spelen bij het bevorderen van een positieve schoolcultuur en het verbeteren van het welzijn van leerlingen. Door bijvoorbeeld suggesties te doen voor schoolactiviteiten, het bespreken van regels en beleid, en het organiseren van evenementen zoals anti-pestcampagnes, worden leerlingen actief betrokken bij het vormgeven van hun schoolomgeving.

Multiculturele feestkalender

In onze jaarkalender zijn de grote feestdagen uit de multiculturele feestkalender opgenomen. Deze worden besproken tijdens de briefing, zodat er in de klas aandacht aan gegeven kan worden. Wij nodigen teamleden, ouders en (oud-)leerlingen uit om hierover te presenteren in de groepen. Zie <https://www.multiculturelefeestkalender.nl>

Excursies en activiteiten

Excursies en uitjes vormen waardevolle kansen om de bouwstenen en SLO-doelen van burgerschapsonderwijs te realiseren, vooral wanneer ze worden geïntegreerd in een doorgaande lijn die aansluit op het curriculum en het bestaande aanbod verrijkt. Op dit moment organiseert elk leerjaar minstens drie excursies waarbij de volgende thema's terugkomen: musea, natuur en theater.

Allereerst biedt het thema theater de gelegenheid om de bouwstenen van identiteit en diversiteit te verkennen. Leerlingen kunnen in aanraking komen met verschillende culturele uitdrukkingen en perspectieven, waardoor ze hun eigen identiteit kunnen ontwikkelen en respect tonen voor de diversiteit van anderen. Dit kan bijvoorbeeld worden versterkt door excursies naar diverse theatervoorstellingen met uiteenlopende thema's en culturele achtergronden.

Vervolgens bieden museumexcursies de mogelijkheid om de bouwstenen van democratische basiswaarden en kritisch denken te versterken. Leerlingen kunnen kennismaken met historische gebeurtenissen, maatschappelijke vraagstukken en kunstuitingen die bijdragen aan het begrip van democratische waarden en het stimuleren van kritisch denken. Door interactieve rondleidingen, discussies en opdrachten kunnen ze leren reflecteren op hun eigen standpunten en die van anderen.

Tot slot bieden natuuruitjes de gelegenheid om de bouwstenen van participatie en maatschappelijke betrokkenheid te bevorderen. Leerlingen kunnen actief deelnemen aan milieugerelateerde activiteiten, zoals het opruimen van zwerfafval, het planten van bomen of het onderzoeken van lokale ecosystemen. Door samen te werken aan gemeenschappelijke doelen en te ervaren hoe ze een positieve impact kunnen hebben op hun omgeving, ontwikkelen ze een gevoel van verantwoordelijkheid en betrokkenheid bij de samenleving.

Om een doorgaande lijn te realiseren die aansluit op het aanbod van De Smaak Te Pakken en verdieping biedt bij de lessen van Code D, kunnen de excursies worden gekoppeld aan specifieke thema's en leerdoelen binnen deze programma's. Bijvoorbeeld, een theaterexcursie kan worden gekoppeld aan een specifieke toneelvoorstelling die aansluit bij de thema's van Code D, zoals digitale geletterdheid of mediawijsheid. Op deze manier kunnen excursies een waardevolle aanvulling vormen op het curriculum, waarbij leerlingen niet alleen nieuwe ervaringen opdoen, maar ook hun kennis en vaardigheden verdiepen in lijn met de doelen van burgerschapsonderwijs. Gezien ons huidige niveau voldoet aan de SLO-doelen nemen wij de tijd om een kwalitatief hoogstaande doorgaande lijn neer te zetten, om ons onderwijs te verrijken.

Meetbaar onderwijs:

In ons streven naar de continue verbetering van burgerschapsonderwijs, erkennen we het belang van meetbaarheid om de

burgerschapscompetenties van onze leerlingen te evalueren en gerichte verbeteracties te ondernemen. Daarom hebben we besloten gebruik te maken van de burgerschapstest van Rovict, genaamd Burgerschap Meten.

Burgerschap Meten biedt een gestructureerde manier om de burgerschapscompetenties van leerlingen te meten, waarbij de focus ligt op drie aspecten: kennis, houding en vaardigheden. Deze worden beoordeeld aan de hand van vier verschillende schalen:

- Democratisch handelen
- Maatschappelijk verantwoord handelen
- Omgaan met conflicten
- Omgaan met verschillen

Door het gebruik van deze test kunnen we op school- en jaarniveau de scores van onze leerlingen vergelijken met het landelijk gemiddelde. Dit biedt ons een waardevol inzicht in de burgerschapsontwikkeling van onze leerlingen en stelt ons in staat om eventuele tekortkomingen of gebieden van verbetering te identificeren. Op basis van de resultaten kunnen we ons schoolbeleid aanpassen en gerichte interventies implementeren om de burgerschapscompetenties van onze leerlingen verder te ontwikkelen. Deze aanpak stelt ons in staat om doelgericht te werken aan het bevorderen van democratisch burgerschap, het stimuleren van maatschappelijke betrokkenheid, het effectief omgaan met conflicten en het bevorderen van respect voor diversiteit.

Het Burgerschap Meten is beschikbaar voor de groepen 7 en 8, waardoor we op een specifiek moment in de schoolloopbaan van onze leerlingen kunnen meten en evalueren. Dit stelt ons in staat om tijdig in te grijpen en de burgerschapsontwikkeling van onze leerlingen te ondersteunen en te bevorderen.

SLO-doelen/ bouwstenen:

De elf bouwstenen en de SLO-doelen bieden een kader om dit doel te bereiken. De elf bouwstenen omvatten onder andere democratische basiswaarden, participatie, identiteit, en diversiteit. Ze dienen als fundament voor het ontwikkelen van burgerschapscompetenties bij leerlingen. De SLO-doelen van burgerschapsonderwijs richten zich op het bevorderen van kennis, vaardigheden en houdingen die essentieel zijn voor burgerschap. Deze doelen omvatten onder andere het bevorderen van democratisch handelen, het ontwikkelen van kritisch denken, het stimuleren van maatschappelijke betrokkenheid en het respecteren van verschillen. Door deze bouwstenen en doelen te integreren in ons

onderwijsprogramma, streven we ernaar om onze leerlingen te voorzien van de nodige kennis, vaardigheden en attitudes om actieve en betrokken burgers te worden in onze diverse samenleving. Dit draagt bij aan het bevorderen van sociale cohesie, het respecteren van verschillen en het versterken van de democratische waarden waarop onze samenleving is gebouwd.

SLO-doelen:

Toelichting: er zijn drie kerndoelen van het domein Oriëntatie op jezelf en de wereld (OJW) die expliciet verbonden kunnen worden aan burgerschap.	
OJW 36	De leerlingen leren hoofdzaken van de Nederlandse en Europese staatsinrichting en de rol van de burger.
OJW 37	De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.
OJW 38	De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.

Toelichting: kerndoelen 3, 6, 7 en 8 horen bij het leergebied Nederlands. Het gaat om doelen en vaardigheden die een belangrijke voorwaarde zijn om deel te kunnen nemen aan een democratische en pluriforme samenleving. Denk aan het deelnemen aan discussies, het leren beargumenteren, het vergelijken van diverse perspectieven en meningen. Teksten die daarvoor gebruikt worden, kunnen over burgerschapsrelevante thema's gaan. Ze hoeven niet tijdens de les Nederlands aan de orde te komen, ze kunnen ook binnen OJW of andere leergebieden ingezet worden.	
NL 3	De leerlingen leren informatie te beoordelen in discussies en in een gesprek dat informatief of opiniërend van karakter is en leren met argumenten te reageren.
NL 6	De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het lezen van school- en studieteksten en andere instructieve teksten, en bij systematisch geordende bronnen, waaronder digitale bronnen.
NL 7	De leerlingen leren informatie en meningen te vergelijken en te beoordelen in verschillende teksten.
NL 8	De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het schrijven van een brief, een verslag, een formulier of een werkstuk. Zij besteden daarbij aandacht aan zinsbouw, correcte spelling, een leesbaar handschrift, bladspiegel, eventueel beeldende elementen en kleur.

Toelichting: er zijn ook kerndoelen die een minder expliciete relatie hebben met burgerschap. Ze komen uit het leergebied Oriëntatie op jezelf en de wereld en Kunstzinnige oriëntatie.

<p>OJW 34 De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische toestand van zichzelf en anderen.</p>	<p>Van dit kerndoel hoort de zorg voor anderen <i>wel</i> tot het domein van burgerschap (zogenoemde interpersoonlijke vaardigheden), de zorg voor het <i>zelf</i> niet (zogenoemde intra persoonlijke vaardigheden). Het gaat bij burgerschap dus <i>wel</i> om vaardigheden zoals samenwerking, conflicthantering, oordeelsvorming en het versterken van empathische vermogens. Het gaat <i>niet</i> om sociaal-emotionele ontwikkeling per se, en ook niet om andere, heel nuttige educaties die het welzijn en de zelfredzaamheid van leerlingen vergroten (Curriculum.nu, 2019b; Nieuwelink, 2021; Visser, 2018).</p>
<p>OJW 35 De leerlingen leren zich redzaam te gedragen in sociaal opzicht, als verkeersdeelnemer en als consument.</p>	<p>Voor burgerschap gaat het vooral om het aspect 'je redzaam leren gedragen in sociaal opzicht'.</p>
<p>OJW 39 De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.</p>	<p>Bij dit kerndoel gaat het voor burgerschap vooral om de relatie die je legt met het verantwoordelijk leren omgaan met je eigen leefomgeving.</p>
<p>OJW 47 De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen- en buitenland, vanuit de perspectieven landschap, wonen, werken, bestuur, verkeer, recreatie, welvaart, cultuur en levensbeschouwing. In ieder geval wordt daarbij aandacht besteed aan twee lidstaten van de Europese Unie en twee landen die in 2004 lid werden, de Verenigde Staten en een land in Azië, Afrika en Zuid-Amerika.</p>	<p>Het relevante burgerschapsaspect gaat met name over 'het vergelijken van de situatie in Nederland met de perspectieven bestuur, welvaart, cultuur en levensbeschouwing'.</p>
<p>OJW 53 De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.</p>	<p>Dit kerndoel gaat over het leren van historische aspecten en hangt samen met kerndoel OJW 52: De leerlingen leren over kenmerkende aspecten van de volgende tijdvakken: jagers en boeren; Grieken en Romeinen; monniken en ridders; steden en staten; ontdekkers en hervormers; regenten en vorsten; pruiken en revoluties; burgers en stoommachines; wereldoorlogen en holocaust; televisie en computer. De vensters van de canon van Nederland dienen als uitgangspunt ter illustratie van de tijdvakken.</p>

KO 56

De leerlingen verwerven kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

Dit kerndoel over erfgoed hoort nu bij het leergebied kunstzinnige oriëntatie. In de context van burgerschap kan het ook gaan om materieel en immaterieel erfgoed dat een opstapje biedt tot kritisch denken en empathie, zoals historische objecten en gebruiken waar maatschappelijk debat over bestaat (slavernijverleden, piet, het tentoonstellen van roofkunst of de lichamen van terdoodveroordeelden, enzovoort). Ook vieringen en herdenkingen, religieus erfgoed en de zorg voor/reflectie op monumenten behoren tot het materieel en immaterieel erfgoed en kun je inzetten in de context van burgerschap (vgl. Dibbits, 2020; Platform WOII 2017); Vroemen, 2020).

Bouwstenen:

Bouwstenen burgerschapsonderwijs:		
1	Vrijheid en gelijkheid	Leerlingen leren van, door en over de waarden van de democratische rechtsstaat. Dit begint met regels/afspraken in de eigen leefomgeving en breidt uit naar de publieke ruimte en samenleving.
2	Macht en inspraak	Leerlingen leren manieren waarop ze besluitvormingsprocessen op vreedzame wijze kunnen beïnvloeden. Ze maken kennis met macht en gezag en de wijze waarop dit georganiseerd is op verschillende niveaus.
3	Democratische cultuur	Leerlingen leren dat hun stem gehoord wordt en dat hun inbreng ertoe doet bij besluitvormingsprocessen in de klas. Zij ervaren dat de ander ook een stem heeft en ontdekken daarbij overeenkomsten en verschillen tussen mensen.
4	Identiteit	Leerlingen ontdekken hun primaire en secundaire emoties, ambities, talenten en ontwikkelpunten. Ze raken bewust van identiteitsvorming aspecten en reflecteren op tradities, vieringen en rituelen.
5	Diversiteit	Leerlingen leren woorden te geven aan wat de ander doet en wil en ontdekken daarin overeenkomsten en verschillen. Ze leren onderlinge conflicten vreedzaam op te lossen. Ze maken kennis met levensbeschouwelijke stromingen.
6	Solidariteit	Leerlingen ontwikkelen manieren om de eigen en de belangen van anderen te behartigen; alsmede uitsluiting, onrechtvaardigheid, discriminatie en ongelijke behandeling te herkennen en benoemen.

7	Digitaal samenleven	Leerlingen leren over de effecten van de onlinewereld op hun identiteit, persoonlijke (online) leven en op de publieke sfeer. Ze leren kritisch en creatief denken over media inhoud en processen en daar ook naar handelen.
8	Duurzaamheid	Leerlingen leren in duurzaamheidskwesties over verschillende waarden en belangen en de gevolgen daarvan voor de leefomgeving, nu en later. Ze leren duurzame keuzes te herkennen en te reflecteren op hun eigen gedrag.
9	Globalisering	Leerlingen verkennen hoe zichzelf, klasgenoten en andere mensen in Nederland verbonden zijn met andere delen van wereld en leren over internationale samenwerking.
10	Technologisch burgerschap	Leerlingen leren over de invloed van technologische ontwikkelingen op henzelf en hun leefomgeving. Ze leren ethische kwesties te herkennen en gaan in gesprek over verschillende perspectieven, die ze zelf kunnen innemen.
11	Denk- en handelwijzen	Leerlingen leren kritisch denken en handelen, empathische vermogens, ethisch redeneren en communiceren. Deze denk en handelwijzen worden toegepast in samenhang met de inhoud van de overige bouwstenen.

Toelichting bouwstenen leergebied burgerschap bij Code D:

In het schema hieronder leest u terug hoe de bouwstenen terugkomen in onze methode Code D. Deze methode wereldoriëntatie heeft een geïntegreerde leerlijn voor burgerschapsonderwijs. De beschrijvingen van de desbetreffende lessen zijn opgenomen in de tabel waarin ons aanbod per leerjaar is uitgewerkt. Deze tabel staat in het volgende hoofdstuk.

NR	BOUWSTEEN	BESCHRIJVING	INVULLING ONDERBOUW	INVULLING BOVENBOUW
1	Vrijheid en gelijkheid	Leerlingen leren van, door en over de waarden van de democratische rechtsstaat. Dit begint met regels/ afspraken in de eigen leefomgeving en breidt uit naar de publieke ruimte en samenleving.	Onderbouwleerlingen ervaren dat er in de omgang tussen mensen regels en afspraken bestaan over hoe met elkaar en met spullen om te gaan. Ze ontwikkelen inzicht in het belang van regels en afspraken om op een prettige manier samen te zijn. Daarbij is de eigen vrijheid begrensd door de vrijheid van de ander: iedereen heeft dezelfde rechten.	In de PO-bovenbouw ervaren leerlingen dat de regels en afspraken in de directe leefomgeving van bijvoorbeeld de klassen thuissituatie kunnen verschillen. Eveneens ontwikkelen leerlingen het inzicht dat ook in de bredere samenleving regels en afspraken gelden. Ze kunnen dit inzicht in verband brengen met de democratische rechtsstaat. Door oefening ontwikkelen leerlingen inzicht in de basiswaarden vrijheid, gelijkheid en solidariteit en mogelijke spanning tussen deze basiswaarden. Zij leren dat de rechten die zij hebben voortkomen uit grondrechten, mensenrechten en kinderrechten. Zij leren tevens dat deze rechten niet voor iedereen in de wereld gewaarborgd zijn en gerespecteerd worden.
2	Macht en inspraak	Leerlingen leren manieren waarop ze besluitvormingsprocessen op vreedzame wijze kunnen beïnvloeden. Ze maken kennis met macht en gezag en de wijze waarop dit georganiseerd is op verschillende niveaus.	In de onderbouw van het PO worden leerlingen zich ervan bewust dat mensen besluiten nemen en dat er in verhoudingen sprake kan zijn van hiërarchie. In de onderbouw ligt de nadruk op het kennismaken met macht en gezag en de manier waarop dit georganiseerd is in de klas, op school, in de eigen woonomgeving en in het land. Leerlingen ervaren dat zij inspraak hebben in bepaalde besluitvormingsprocessen en weten welke consequenties er gelden wanneer	In de bovenbouw van het PO groeit het bewustzijn over de verdeling van macht en gezag tussen mensen in verschillende rollen in de directe omgeving en de samenleving. Ze kunnen een verband leggen tussen vrijheid, gelijkheid enerzijds en anderzijds machtsverhoudingen, besluitvormingsprocessen, politieke instituties in de rechtsstaat en democratie.

			zij zich niet houden aan de regels die gesteld zijn door gezaghebbenden.	
3	Democratische cultuur	Leerlingen leren dat hun stem gehoord wordt en dat hun inbreng ertoe doet bij besluitvormingsprocessen in de klas. Zij ervaren dat de ander ook een stem heeft en ontdekken daarbij overeenkomsten en verschillen tussen mensen.	In de onderbouw gaan leerlingen hun eigen gevoelens herkennen en benoemen en krijgen ze inzicht in gevoelens en emoties van anderen. Leerlingen ervaren dat zij een stem hebben en deze kunnen gebruiken. Zij ervaren dat hun stem gehoord wordt en dat hun inbreng ertoe doet bij besluitvormingsprocessen in de klas. Zij weten dat de ander ook een stem heeft en kunnen hier actief naar luisteren. Leerlingen ervaren overeenkomsten en verschillen in het gedrag van mensen. Leerlingen leren op te komen voor zichzelf en rekening te houden met de gevoelens en standpunten een ander.	In de bovenbouw van het PO worden leerlingen zich bewust van het feit dat zij een stem hebben in kwesties die hen aangaan en leren hun mening te onderbouwen. Zij weten dat er bij besluitvormingsprocessen een opbouw is van meedenken, meepraten, meedoen en meebeslissen. Zij ontwikkelen meer begrip voor de inbreng van anderen en erkennen het belang van draagvlak voor besluiten. Zij weten dat meningsverschillen emoties kunnen oproepen en kunnen leiden tot conflict. In die gevallen kunnen ze daar op een vreedzame manier mee omgaan.
4	Identiteit	Leerlingen ontdekken hun primaire en secundaire emoties, ambities, talenten en ontwikkelpunten. Ze raken bewust van identiteitsvorming en reflecteren op tradities, vieringen en rituelen.	In de onderbouw van het primair onderwijs verkennen leerlingen spelenderwijs wie ze zijn. Ze leren woorden te geven aan wat ze denken, voelen, willen en doen. Ze geven zichzelf een plek in de klas, op school en het gezin. Ze worden zich ervan bewust welke regels er zijn en welke cultuur bij hen thuis heerst.	In de bovenbouw van het primair onderwijs ontwikkelen leerlingen een meer uitgesproken identiteit. De rollen van klasgenoten, de sociale omgeving, media en andere identificatiefiguren wordt groter. Ze worden zich meer van bewust van het belang achtergronden, mogelijkheden en oriëntaties bij het ontwikkelen van een identiteit.
5	Diversiteit	Leerlingen leren woorden te geven aan wat de ander doet en wil en ontdekken daarin overeenkomsten en verschillen. Ze leren onderlinge conflicten	In de onderbouw van het primair onderwijs verkennen leerlingen spelenderwijs verschillende aspecten van hun identiteit in relatie tot de ander. Naarmate zij zich meer bewust worden van zichzelf, op andere plekken komen	In de bovenbouw van het primair onderwijs leren leerlingen zich verder te verplaatsen in klasgenoten en andere mensen in hun sociale omgeving. Ze spiegelen zich aan andere rolmodellen in media en identificeren zich hiermee. Op

		vreedzaam op te lossen. Ze maken kennis met levensbeschouwelijke stromingen.	en zich gaan spiegelen aan rolmodellen nemen ze bewust of onbewust verschillen waar zoals: culturele achtergronden en fysieke kenmerken. Zij leren en begrijpen dat er overeenkomsten en verschillen zijn.	school verdiepen ze zich in de overeenkomsten en verschillen tussen mensen die andere achtergronden, mogelijkheden en oriëntaties hebben.
6	Solidariteit	Leerlingen ontwikkelen manieren om de eigen en de belangen van anderen te behartigen; alsmede uitsluiting, onrechtvaardigheid, discriminatie en ongelijke behandeling te herkennen en benoemen.	In de onderbouw van het primair onderwijs ontdekken leerlingen dat er overeenkomsten en verschillen tussen mensen bestaan. Ze ervaren wat het is om deel uit te maken van groepen en dat overeenkomsten en verschillen binnen groepen een rol spelen. In het samen spelen ontwikkelen leerlingen te geven en te nemen, partij te kiezen en ontstaan gevoelens van empathie en solidariteit. Het besef ontstaat dat zijzelf of anderen soms ongelijkwaardig behandeld worden.	In de bovenbouw gaan de ontwikkelingen uit de onderbouw door en wordt het besef van sociale verhoudingen versterkt. Leerlingen ervaren processen van in- en uitsluiting op persoonlijk niveau en zien deze processen ook terug in de samenleving. Concepten als gelijkwaardigheid en gelijke rechten en de tegenpolen daarvan zijn voor leerlingen in deze leeftijd te begrijpen. Leerlingen kunnen rekening houden met de ander en vanuit rechtvaardigheidsbesef op te (willen) komen voor anderen en anderen te helpen.
7	Digitaal samenleven	Leerlingen leren over de effecten van de onlinewereld op hun identiteit, persoonlijke (online) leven en op de publieke sfeer. Ze leren kritisch en creatief denken over media-inhouden en -processen en daar ook naar handelen.	In de onderbouw van het primair onderwijs beginnen leerlingen verschillende mediabronnen te gebruiken en ontdekken dat deze niet voor iedereen even toegankelijk zijn. Hiermee communiceren ze met anderen en zoeken en/of ontvangen ze informatie. Mediagebruik zal veelal spontaan en spelenderwijs plaats vinden, al dan niet op initiatief van de school. Gezien de complexiteit hiervan is	In de bovenbouw van het primair onderwijs krijgen leerlingen meer inzicht in het eigen mediagebruik en ontwikkelen ze een kritische houding ten opzichte van bronnen en informatie. Het bewustzijn van de wijze waarop media invloed heeft op beeldvorming, waarheidsvinding en identiteit neemt toe. Leerlingen leren gevaren van mediagebruik te herkennen voor zichzelf en voor anderen en daarnaar te handelen: bepaalde media-uitingen

			de rol van volwassenen hierbij van groot belang.	vermijden of bij twijfel een volwassene inschakelen.
8	Duurzaamheid	Leerlingen leren in duurzaamheidskwesities over verschillende waarden en belangen en de gevolgen daarvan voor de leefomgeving, nu en later. Ze leren duurzame keuzes te herkennen en te reflecteren op hun eigen gedrag.	In de onderbouw van het PO ontdekken leerlingen dat de leefomgeving constant in verandering is. Zij leren hierover aan de hand van voorbeelden in de eigen omgeving waarbij sprake is van een samenspel van verschillende invloeden. Zij leren in concrete situaties ook dat zij zelf invloed uit kunnen oefenen op de leefomgeving.	In de bovenbouw van het po worden leerlingen zich er meer bewust van dat hun gedrag en daarbij gemaakte keuzes invloed hebben op de leefomgeving. Ook neemt het besef toe dat er in het samenspel van ecologie, economie, politiek en cultuur verschillende, ook strijdige waarden, belangen en overtuigingen bestaan die de leefomgeving beïnvloeden. Leerlingen worden uitgedaagd om kritisch na te denken over duurzaamheidsvraagstukken, hun eigen standpunten hierin en invloed hierop.
9	Globalisering	Leerlingen verkennen hoe zijzelf, klasgenoten en andere mensen in Nederland verbonden zijn met andere delen van wereld en leren over internationale samenwerking.	In de onderbouw van het po zijn leerlingen nog weinig bewust van de omvang en complexiteit van de wereld. Toch komen ze aspecten van globalisering in hun omgeving tegen. Ze leren bijvoorbeeld dat hun speelgoed, kleren en eten vaak in andere delen van de wereld gemaakt worden. Op deze manier worden zij zich al meer bewust van de manier waarop ook zij deel zijn van een wijde wereld. Daarnaast maken zij kennis met andere culturen in hun directe leefomgeving en via de media.	In de bovenbouw van het PO worden leerlingen zich meer bewust van de wereld om zich heen en hoe ze hieraan deelnemen en invloed op uit oefenen. Zij maken kennis met enkele dimensies die een rol spelen binnen het globaliseringsvraagstuk, zoals economische vraagstukken (arm en rijk) en sociaal-culturele vraagstukken. Vormen van internationalisering variërend van vakanties tot migratie kunnen leiden tot reflectie op de eigen identiteit.
10	Technologisch burgerschap	Leerlingen leren over de invloed van technologische ontwikkelingen op henzelf en hun leefomgeving. Ze leren	Technologie speelt een grote rol in diverse facetten van de samenleving en raakt ook het leven van leerlingen in de onderbouw van het PO. Het gaat daarbij	In de bovenbouw van het PO ervaren leerlingen dat technologische ontwikkelingen voortdurend plaatsvinden en beginnen ze na te

		ethische kwesties te herkennen en gaan in gesprek over verschillende perspectieven, die ze zelf kunnen innemen.	om het leven thuis, in het verkeer, speelgoed en didactisch materiaal. In de onderbouw worden leerlingen zich bewust van de invloed van technologie op hun leven en dat het veranderingen met zich meebrengt.	denken over de invloed hiervan op hun eigen leven en dat van anderen. Technologie biedt mogelijkheden, maar ontwikkeling en toepassing ervan en ongelijke toegang ertoe roepen ook ethische vragen op.
11	Denk- en handelwijzen	Leerlingen leren kritisch denken en handelen, empathische vermogens, ethisch redeneren en communiceren. Deze denk- en handelwijzen worden toegepast in samenhang met de inhoud van de overige bouwstenen.	In de onderbouw van het po oefenen kinderen (basis)vaardigheden die voorwaardelijk zijn voor al het leren, ook op het gebied van burgerschap. In deze periode leren leerlingen met hun eigen gedachten en gewoonten om te gaan. Ze ontwikkelen hun empathische vermogens en leren zich sociaal te gedragen.	In de bovenbouw van het po verwerven leerlingen een vastere plek in sociale groepen. Zij krijgen een toenemende behoefte aan zelfstandigheid en het ventileren van een eigen mening. Ze vragen om meer eigen verantwoordelijkheid, worden kritisch ten opzichte van leeftijdsgenoten en zichzelf en keuren gedrag van anderen/ hun ouders met nadruk goed of af.